

Vehrer Adél

A HAGYOMÁNY FOGALMÁNAK FILOZÓFIAI, KULTÚRANTROPOLÓGIAI ÉS NÉPRAJZI MEGKÖZELÍTÉSEI

Bevezetés

A társadalmi, gazdasági és digitális változások az utóbbi évtizedekben átalakult formában szabályozzák az emberek közötti kapcsolatokat. A generációk korábbi folytonosságát, a hagyományozás folyamatát különösen nagy mértékben érintették az utóbbi években a körülöttünk zajló változások. Értékrendben és a hagyományok átadásában vannak talán a legnagyobb módosulások, hiszen mindez ma már nem feltétlenül apáról fiúra szálló folyamat. Egy évszázaddal ezelőtt még természetes volt, hogy a családi hierarchiában az idősebb nemzedék magasan a fiatalabbak felett állt élettapasztalatuk és tudásuk által. Ekkoriban a felnőttek avatták be a gyerekeket településük történetébe, hagyományos elbeszéléseibe, szokásrendszerébe, a mindennapi és ünnepi szabályok világába, és e hagyomány többnyire zárt volt, ritkán lépte át egy-egy közösség határait. Ma viszont egyre nő azoknak a fiataloknak és időseknek a száma, akik saját blogon írnak életükről, idegenekkel osztják meg élményeiket, mondanivalójukat, mely jellemzően a hagyományos kultúrában az esti családi, szomszédi közösségek zárt sajátossága, tevékenysége volt.

A hagyományozás folyamatát a filozófia, a neveléstudomány, a szociológia, a teológia, a történettudomány, de kivált a kulturális antropológia és néprajztudomány vonta be vizsgálatai körébe. Valamennyi tudomány az ismeretek több, de legalább két generáción keresztül továbbadását érti e fogalom alatt. Arról azonban, hogy a hagyomány fogalmát hogyan értelmezik az egyes diszciplínák, a fogalom mely aspektusát emelik ki, igencsak eltérő megközelítéseket találunk. A hagyományhoz igazodás képessége az emberiségnek a szocializáció során megtanulható, belenevelődéssel elsajátítható, nem örökletes közösségi programja. A közösséghez tartozó egyénnek életvezetése során a legtöbb esetben ma is igazodnia kell ehhez a norma- és szabályrendszerhez, hiszen ez hivatott biztosítani számára a társadalmi együttélést.

A hagyomány fogalmának néprajzi értelmezése

A népi társadalomban egyén és közösség sajátos dialektikában élt együtt. A falu közvéleménye irányította a viselkedést, a szokásokat, a művészi kifejezés formáit, ettől eltérni nem volt célszerű. A közösség szigorú normái egyben biztonságot is nyújtottak a benne élőknek: a hagyomány által közvetített ismeretanyag biztos tudást, általános műveltséget adott a paraszti társadalomban élőknek. A hagyomány fogalma nem véletlenül vált a néprajztudomány egyik központi kategóriájává, és az idők során számos kutató próbálta meg definiálni, körvonalazni. Valamennyien más és más aspektusát ragadták meg, tágan értelmezve a népi társadalom tudásanyagának összességétől kezdve csupán a szójhagyományos emlékekre szűkítve azt. A két legmarkánsabb álláspont szerint a hagyomány az elődeink tudásának összessége,

illetve a múlt és jelen közötti kapocs. Míg az előbbi az állandóságra utal, a második nézőpont szerint a hagyomány változik, idomul, miközben beépül mindennapjainkba.

Az átfogó műveket áttekintve rögtön azzal szembesülünk, hogy a hagyomány fogalmának értelmezésében nincs egyetértés a tudományszakon belül. A Magyar Néprajz 1.1. kötetében Paládi-Kovács Attila azt hangsúlyozza, hogy a hagyomány a néprajztudomány egyik központi kategóriája, és a kultúra társadalmi emlékezetben történő rögzítésének, közvetítésének és reprodukálásának valamennyi módját magában foglalja. Az emberiség fejlődésének valamennyi formációjára, típusára jellemző, a legarchaikusabbtól a legkorszerűbbig. Köznapi értelemben pedig a hagyomány nemzedékről nemzedékre szálló, apáról fiúra öröklődő ismeret, tapasztalat, emlékezet. (Paládi és Kovács, 2011. 30) A Magyar Néprajzi Lexikonban a *hagyomány* szócikket író Istvánovits Márton szerint a hagyomány közösségi magatartásformák és objektivációk nem örökletes programja, a kultúra invariáns-rendszere, a kultúra grammatikája. A hagyomány jelenléte emberi közösségek létének feltétele; az élők világában egyedül az emberi közösségek sajátja, amennyiben ezek élettevékenységét a genetikai kódokban rögzített programokon túl olyan szimbolizált jelrendszerek irányítják – mint például a nyelv –, amelyek a megtanulás-elsajátítás folyamatában válnak a különféle típusú (szociális, etnikus) közösségek tagjainak birtokává, szervezik ezek viselkedését. A hagyomány Istvánovits szerint nem egyéb tehát, mint e szimbolizált jelrendszerek összessége. Hozzáteszi, hogy él a néprajzi irodalomban az a gyakorlat is, amely a hagyomány köznyelvi értelmét megszorítás nélkül elfogadja, és az őszivel, az örökséggel, tehát a tudományszak kutatási tárgyával azonosítja. (Istvánovits, 1979. 393)

A néprajztudomány a hagyományt általában a múlt és a jelen között híd jelentő fogalomként értelmezi. Ebben az értelemben a hagyomány nem a megőrzött régiességet, a múlthoz igazodást jelenti, hanem az emberi társadalom létezésének olyan dinamikus szabályrendszerét, amely a régit és az újat, a jól beváltat, a sokszorosan begyakoroltat, és a kísérletit, az éppen most elfogadottá, szokásossá formálódót szervezi működőképes, a közösség minden tagja számára szelektív vezetőfonalul felkínálkozó kulturális rendszerré. A múlt ebben az értelmezésben látens módon folytatódik a jelenben, abban az esetben is, ha az egyénben nem tudatosul ez a folyamatosság. A múltat a jelennel a hagyomány kultúraszervező szerepe kapcsolja tehát össze. (Szilágyi, 1999. 155)

Edgar Shils (1987) hívja fel a figyelmet arra, hogy korábban a racionalitás ellentétpárjaként definiálták a hagyományos jelenségeket: a felvilágosodás korszakától kezdődően a racionalitást és a tudományos ismereteket az egyik oldalon, valamint a hagyománytiszteletet és tudatlanságot a másik oldalon, mint ellentéteket állították egymással szembe. Shils funkcionális szempontú definíciója szerint a hagyomány (traditum) „valami, amit a múlt a jelennek átad, ... hagyománynak minősül bármi, amit tartósan vagy ismétlődően továbbadnak, tekintet nélkül tartalmára és intézményi környezetére. ... A hagyomány – vagyis amit ránk hagynak – magában foglal anyagi tárgyakat, elképzeléseket mindenféle dologról, személyek és események képeit, gyakorlatokat és intézményeket.” (Shils, 1987. 9) Az autentikus, valódi hagyomány öntudatlanul, észrevétlenül épül be a kultúrába. Csak az válik a jelen részévé, amely funkcióval rendelkezik, amelyre a jelennek szüksége van. A szelekció kritériuma a minőség és az időszerűség. A hagyomány eszerint a jelenben élő múlt, a jelen része. Értéke nem a múltbeliség, és nem is érezzük réginek, idegennek. A

hagyományos társadalomban a hagyomány ugyanilyen, a maihoz hasonló feltételek mellett öröklődött, csak hogy az a társadalom tartósabb volt, lassabban változott. Shils szerint az számít hagyománynak, amit legalább három generáción át továbbadnak. Fontos tényező tehát szerinte a hagyományozás hosszú láncolata, ugyanakkor e folyamat változásokkal is jár, miközben fő elemei megmaradnak, más tényezői változnak. A külső szemlélő számára azonban megközelítőleg azonos elemeket őriznek meg a sorozatos átadás, illetve birtoklás egyes szakaszaiban. (Shils, 1987. 30-33)

Gyáni Gábor ugyancsak azt hangsúlyozza, hogy a hagyományozás önmagában sem tartalmi, sem formai téren nem rögzíti egyértelműen a múlt képét és jelentését. A hagyomány az átadás során ugyanis folyton módosul, anélkül, hogy ez bárkinek feltűnne. Észrevétlenül változik, közben lényegét tekintve végig megőrzi állandóságát, hiszen a sorozatos átadás folyamatszerűsége elfedi apró, idővel azonban mind nyilvánvalóbb átváltozásait. Azok számára, akik a hagyományt közvetlenül veszik át annak őrzőitől, a hagyomány állagának csekély változása a legkevésbé sem érzékelhető, mivel a hagyomány előző tulajdonosával közös származás és nagyfokú kulturális egyöntetűség köti őket össze. Gyáni a hagyományátadás és átvétel kapcsán azt is kiemeli, hogy ez a folyamat lehet tudatos és tudattalan is. Előbbi esetben a múlt rekvizitumai közül szelektálunk és kiválasztjuk a hozzánk közel állót, ez az, mely a múlthoz fűződő érzelmi, mentális kapcsolataink keretfeltételeit adja. (Gyáni, 2001. 78-80)

Természetes, hogy egy közösségben egyidejűleg hatnak a hagyomány és újítás erői. Jurij Lotman (1973. 272) szerint a kultúra átörökítésében kétsíkú változás figyelhető meg: lebomlás és állandó beépülés. Optimális esetben a két folyamat egyensúlyban van, de konfliktusos helyzetekre (pl. generációs konfliktusok), illetve szélsőségekre is hozhatunk példát. Az újítás szélsőséges esete az akkulturáció, amikor olyan mérvű újításra kerül sor, hogy a kultúra elveszíti önmagával való azonosságát. Egy tradicionális hagyományörző közösség, melyet nem kezdett még ki a modernizáció, nem tesz lehetővé olyan mértékű újítást, ami a kultúra identitását alapvetően veszélyeztetné.

Hofer Tamás szerint a hagyomány értelmezése kétféle lehet: egyrészt a haladás, modernizáció szempontjából negatív, retrográd, olykor kifejezetten megőrző értelemben, másrészt – például a helyi kultúrák védelmében, az azokat föloldó, világméretű egységesüléssel szemben – pozitív színezettel használhatjuk. Mint Hofer írja, utóbbi értelemben használta hosszú ideig az európai néprajztudomány a hagyomány fogalmát, és az ipari forradalom, városiasodás, polgárosodás eredményezte gyökértelen, új viselkedésmintákkal állították szembe a népi kultúra egyre visszaszoruló megnyilvánulásait. Az 1980-as évek újabb szemléletmódjának következtében felmerült, hogy a hagyomány fogalmának a kultúra továbbadására, közvetítési mechanizmusaira vonatkozó általános értelmezése mellett érdemes lenne megvizsgálni a korábbi nemzedékek során kialakult használatát is, és feltárni, mit minősítettek értékes hagyománynak, és ennek a minősítésnek mi volt a hatása a kultúra továbbadásának folyamatában. A hagyomány-fogalomnak, mint címkének a ráillesztése bizonyos dolgokra (pl. népdal, néptánc, népi kézművesség) új jelképes értéket, szerepet adott e jelenségeknek a nemzeti műveltségben az elmúlt évezred utolsó éveiben. (Hofer, 1987. 7-8)

Hermann Bausinger (1969. 235,240) ugyancsak felveti, hogy a hagyomány egyértelműen pozitív fogalma megkérdőjelezhető. Mint írja, szorosan kötődik hozzá a

közösség fogalma, mint továbbadó közegé, ilyen értelemben nem zárja ki az innovációk megjelenését és továbbadását. Ugyanakkor Bausinger az újítást másodlagos közvetítési folyamatként értelmezi. Az innovációk folyamatosan népszerűbbé válnak, elterjednek távolabbi tájakra és más társadalmi rétegek közé jutnak el. Ebben az értelemben azonban nem gondolhatunk a néprajztudomány által hagyományosnak tekintett javakra. Azért sem, mert ebben a folyamatban a hagyomány károsodás nélkül nem rögződhet, ha az egyszer már elért fokozaton tartósan megszilárdult.

E jelenségekkel összefüggésben Péntek János (1987. 10) arra keresi a választ, hogy mi történik a népi műveltséggel, amelynek történetileg kialakult rendszere, modellje megbomlott, és így a fokozatos erózió következtében nemcsak elveszítette befogadó, asszimiláló (folklorizáló) képességét, hanem széthullott elemeiben maga is asszimilálódik. Egyetérthetünk azzal a megállapításával, hogy két oppozíció függvényében alakul a jövőben: mint paraszti kultúra történeti jellegénél fogva a régít, a hagyományosat képviseli, és mint ilyennek fontos szerepe van a nemzeti kultúra jelenének és jövőjének alakításában. Elemeiben tehát beépül az új kultúrába, de ennek rendszerében, modelljében, mint számára szokatlan közegben kulturális maradványként (survival) él tovább; másrészt mint mai népi műveltség szintén megszűnt paraszti kultúra lenni, és függetlenül attól, hogy az őt képviselő közösségek, csoportok falun vagy városon élnek, egy olyan alternatívát képvisel, amely orális voltában és a tömegkommunikáción kívül eső jellegében különül el elsősorban, mint az intraetnikus kulturális kölcsönhatás megnyilvánulása.

A hagyomány fogalmának kultúrantropológiai megközelítése

A kulturális antropológia szakirodalmában kimondottan a hagyomány vagy tradíció fogalmával kapcsolatos definiálási kísérletet keveset találunk. Ennek oka, hogy az antropológia kezdetektől különböző kultúrákat vizsgál, pragmatikus és terepmunka-orientált. Azokat a részterületeket, melyeket a néprajztudomány a hagyomány kategóriájában, mint gyűjtőfogalomban összesít, az antropológia általában a kultúra, a kulturális mintázatok és a kultúra elemeinek hagyományozása fogalmakkal nevezi meg. Tylor 1871-es alapműve már a bevezetőben hasonlóképpen határozza meg a kultúra fogalmát, mint a néprajzi szakirodalom a hagyományét: A kultúra az az összetett egész, amely magába foglalja a tudást, hiedelmet, művészetet, erkölcsöt, törvényt, népszokást, és minden más olyan emberi képességet és szokást, amelyeket az egyén a társadalom tagjaként sajátított el. (Tylor, 1871. 1)

Természetesen találunk a hagyomány (Tradition) fogalmával kapcsolatos elméleti elgondolásokat is az antropológiai irodalomban, ám ezeket rendszerint áthatja a kulturális örökség fogalmával való kontaminálódás. Egyik legjobb példa erre Sigurd Erixon elmélete, melyben a hagyomány négy formáját különíti el: A társadalmi hagyomány embercsoportok közötti átadás-átvétel, a kultúra diffúziója, térben való terjedése. A genetikus hagyomány az örökítés nemzedékről nemzedékre történő formája. A materiális hagyomány magában foglalja az összes megőrzött kulturális terméket, ilyen értelemben a kulturális örökség kategóriájába sorolható. Az irodalmi hagyomány az előbbi speciális válfaja az írást ismerő társadalmakban. (Erixon, 1944. 12-14) Erixon tehát a hagyomány különböző típusait a kulturális örökség egyes kategóriáival azonosítja, lényegében az anyagi kultúra és folklór, valamint a kulturális

örökség térbeli és időbeli terjedésének vertikális és horizontális tengelyein helyezi el azokat.

A hagyomány vertikális szempontú értelmezése az antropológiában

A hagyománnyal kapcsolatos, széles szakirodalmú másik fontos antropológiai témakör a hagyományok átadásának különböző módozatait érinti. Eszerint valamennyi kultúrában az ismeretek átadása nemzedékről nemzedékre történik, és már gyermekkortól elkezdődik. Ennek legfontosabb közege a család és a közösség. A gyermek nevelése elsősorban azt jelenti, hogy megtanítják neki a falu felnőtt társadalmának hagyományait. Felnőtté válásával pedig már ért minden munkához, amit a felnőttek végeznek, és tudja mindazt, amit ők. (Edelényi, 2009.13) Franz Boas ezt a következőképpen fogalmazza meg a törzsi társadalmakkal összefüggésben: „A gyermekeket folyton biztatják az idősebbek példájának követésére, s a gondosan feljegyzett hagyományok minden gyűjteményében számos utalás van a gyermekeknek adott szülői tanácsokra, melyek beléjük oltják a törzsi szokások megtartásának kötelességét. Minél nagyobb egy szokás érzelmi értéke, annál erősebben vágnak arra, hogy belevessék a fiatalok elméjébe.” (Boas, 1975:108-109)

Számos példát hozhatunk arra az antropológiai szakirodalomból, hogy a generációk kölcsönhatása a kulturális örökség továbbadásának alapja. Margaret Mead (1967) például különösen nagy figyelmet fordított arra, hogy az általa vizsgált törzseknél feltárja a felnövekedés folyamatait, illetve a kortársak és a felnőttek hatását a fiatalokra. Mead minden esetben hangsúlyozta a kulturális örökség fontosságát az emberi viselkedés alakulásában. Véleménye szerint, attól függően, hogy milyen típusú társadalomban született, az ember válhat heves, agresszív kannibállá, mint a mundugumorok, vagy lágy szívű emberré, mint az arapések. Bár egyénenként lehetnek kisebb eltérések, de ezek nem változtatják meg a kulturális öszsképet. Mead számos példát sorol fel erre a jelenségre, de Lévi-Strauss írásaiban is találunk hasonló megfigyelésekről szóló beszámolót.

A Csendes-óceán Szamoa szigetén élők nemenként határozzák meg a gyermekek feladatait, kiskortól hozzá kell idomulniuk a házban folyó élethez és munkákhoz. A kislány megtanulja rendbe tenni a portát és a kisebb gyermekeket gondozni. A kisfiú segít a nagyobb fiúknak és közösen alkotnak egy munkacsoportot. Ennek köszönhetően a fiúk megtanulják a hatékony együttműködést már kiskorban, míg a lányoknak nincs erre lehetőségük. Utóbbiak nem kísérik az idősebb nőket, csak a serdülőkortól kezdve mentesülnek a ház körüli munkák alól, és mehetnek az ültetvényekre dolgozni. Mind a fiúk, mind a lányok fokozatosan nevelődnek bele a felnőtt szerepekbe. A Melaniéziában található Admirális-szigetek lakói, a manuszok fő jellemzője, hogy a kisfiúk egészen hatéves korukig kizárólag az édesapjuk társaságában vannak, míg az Új-Guineában élő arapések gyermekei nemtől függetlenül egész nap a felnőttek nyomában járnak és képességeik szerint segítenek nekik. Hat-hét éves korban a két nem nevelése társadalmilag szétválk. A szintén Új-Guineában élő mundugumorok társadalmi szempontból speciális rendszert építettek fel, náluk a rokonság rendje rendkívül fontos, így már a négy-öt éves gyerekeknek megtanítják az ezzel kapcsolatos fontos ismereteket. A fiú az anyjától, a lány az apjától tanulja meg a szabályokat, ezek közül is elsősorban a tiltásokat, tabukat. (Mead, 1967:55-77) Hasonlóan a fentiekhez, a dél-amerikai nyambikvarák kiskorukban nem játékokkal foglalják le magukat, hanem a felnőttek életét utánozzák. A lányok követik a fiatalasszonyokat és részt vesznek a tevékenységükben, fenni tanulnak és segítenek

a gyűjtögetésben. A fiúk nyolc-tíz éves korukban az új kezeléssel kezdik tanulni és ismerkednek a férfimunkákkal. (Lévi-Strauss, 1979:358-359)

Mindezekből látjuk, hogy a preindusztriális társadalmakban a gyermek a közösség aktív tagja, és az idősebbek munkatevékenységeibe életkorának megfelelően, fokozatosan tanul bele. A közösség meghatározza és ellenőrzi ennek folyamatát, a gyermekek pedig nemüknek megfelelően alkalmazkodnak a közösség elvárásaihoz, attól nem térnek el. A szabályok biztonságot adnak, a hozzájuk való alkalmazkodás biztosítja az egyén beilleszkedését a társadalomba.

A hagyomány horizontális szempontú értelmezése az antropológiában

Az antropológia egyik kultúra fogalma szerint a kultúra összefüggő egész, melynek részei egymással kapcsolatban állnak, hasonlatosságot mutat a népi hagyományok összességének rendszerével. A terepkutatások e rendszer elemeinek megismerésére irányultak, és idővel felmerült az ok-okozati összefüggések vizsgálatának igénye is. Birket-Smith (1969. 31) szerint a társadalomban öröklődő kulturális hagyományok olyan keretet képeznek, amelyen belül az élet kinyilvánítja önmagát, és ez a keret határozza meg a közösség ideáit is. E hagyományok átadása generációról generációra történik, ezért egy társadalom magában foglalja az előző nemzedékek tudását is. Franz Boas (1975. 66) úgy vélte, az emberi viselkedés tanult és a helyi hagyományoktól függ. Margaret Mead (1970) a választ azokban a hatásokban találta meg, melyek az egyént születésétől kezdve, felnevelkedése során érik, egészen addig, amíg a társadalmi rendszerben passzív félből (tanuló-figyelő szerep) aktív tényezővé (edukáló szerep) válik. E folyamatban a közösségben minden egyént azonos hatások érnek, ez adja kulturális viselkedésük azonosságát, és tartja fenn az adott kultúra elemeit, úgy is mondhatnánk, hagyományait.

Az antropológiában Margaret Mead (1970) nevéhez fűződik a kulturális viselkedés módzatainak kategorizálása, mely egyben a hagyományozás, illetve az intergenerációs tanulás formáinak meghatározása is. Mead ugyanis megkülönböztette a posztfiguratív, a kofiguratív és a prefiguratív kultúrákat. A posztfiguratív kultúrában a gyermekek elsősorban szüleiktől, elődeiktől tanulnak. A kofiguratív kultúrában a tudásátadás azonos nemzedéken belül történik, vagyis a kortárs csoport tagjai tanulnak egymástól. A modell a kortársak viselkedése, bár ez rendszerint nem önálló válfaja a kulturális viselkedésnek, többnyire a posztfiguratív és a prefiguratív formákkal kombinálódik. Többnyire az idősek húzzák meg a határokat és hagyják jóvá a változást. A kofiguratív kultúra általában nem a társadalom egészére jellemző, csupán egyes csoportjaira (emigrációba került csoportok, faluról városba költözők) vagy a benne élők bizonyos életkori szakaszaira (serdülők szórakozási szokásai). Ebben az esetben a fiatal generáció tapasztalatai radikálisan különböznek szüleik, nagyszüleik tapasztalataitól. A tisztán kofiguratív kultúrákban a nagyszülők és sok esetben a szülők is, térben távol vannak, a kultúra stabilizációja új környezetben történik és a folyamatosság megszűnik. A prefiguratív kultúrában pedig elsősorban a felnőttek, az idősebb nemzedékek tagjai tanulnak az ifjabb generációtól, melynek során a fiatalok tekintélye megnő az idősek szemében. A preindusztriális társadalmak, a vallásilag zárt kis közösségek, a diaszpórák ma is posztfiguratívak és tekintélyelvűségen alapulnak. A posztindusztriális társadalmak, amelyeknek léte összefügg az állandó változással, jellemzően kofiguratív tanulást használnak mindennapjaikban, és ez vonatkozik valamennyi generációra. (Mead, 1970. 32,204)

Mára pedig olyan korszakba léptünk, egyedülállóként a történelemben, amelyben a fiatalok tekintélye megnőtt, és e folyamat jövője ismeretlen számunkra.

A fentiekből következően több évszázados folyamatok módosultak, hatásukra a korábbi nemzedékek közti tanulás – a hagyományos és modern kultúrákban egyaránt – átalakult, és évszázadok óta általános közvetítő formái megváltoztak a családokon belül, a tudás, ismeretek, képességek, normák és értékek átadása terén. A családon belüli nemzedékek közti tapasztalatcsere korábban Newman-Hatton-Yeo (2008) szerint arra szolgált, hogy az új generációk életben tartsák saját kultúrájukat, hagyományaikat, illetve szoros kapcsolatot létesítsenek, kötődjenek a múlthoz. Ma, a modern, összetettebb társadalmakban a tanulás egyre inkább a családon kívül megy végbe. Míg a hagyományos családok továbbra is megbecsülik az idősebbeket, mint a kulturális hagyományok továbbvivőit, a családon kívüli, szélesebb társadalmi csoportok feladatává vált a fiatalok felkészítése a modern, bonyolultabb világ-beli életre. Ma már inkább a *családon kívüli modell dominál*. (Newman, Hatton és Yeo, 2008:31–39) Utóbbit nevezi Margaret Mead kofiguratív kultúrának, amikor a tudásátadás korcsoporton belül történik.

A hagyományos társadalomban az ifjabbak alárendelt helyzete a tudás birtoklása terén azzal állt összefüggésben, hogy kizárólag az idősebb generáció volt a tudás birtokosa. A 16. századtól a 20. századig domináló írásbeli kultúra szintén az olvasni tudó felnőttek monopóliumát preferálta a tudás birtoklása terén. Flaherty (2016) mutat rá arra, hogy a digitális forradalom következtében a fiatalok olyan módokon is információhoz jutnak, melyekkel teljesen kikerülik a felnőttekkel való személyes kontaktust. Ennek következtében már nem a felnőttek privilégiuma a tudás birtoklása, és az ifjabb nemzedékek alárendelt helyzete e tekintetben teljes mértékben megváltozott, képesek saját tanulási folyamataikat irányítani. Mindez azt eredményezi, hogy a fiatalok, először a történelem folyamán, többet tudnak arról a világról, amelyben élnek, mint az idősebbek. Ahogy Margaret Mead ezt előre jelezte fél évszázaddal ezelőtt, napjainkban eltűnőfélben van a posztfiguratív kultúra, ugyanakkor a kofiguratív és a prefiguratív ismeretátadási formák dominanciája előtérbe került.

A hagyomány filozófiai megközelítése

A filozófiai művek számos interdiszciplináris szemléletű megközelítést kínálnak a hagyomány fogalmának definiálásához. Többnyire friss, innovatív aspektusokkal találkozhatunk (Nyíri, 1994, 1995), de olvashatunk klasszikus megközelítést is. Michael Horn szerint „A kultúrát pragmatikusan úgy lehetne meghatározni, mint mindent, amit egy társadalomban a hagyomány és nem biológiailag a DNS segítségével adnak tovább. ... Minden kultúra a hagyományon alapul.” (Horn, 2011. 2) Így a kultúra Horn szerint nemcsak az értelmi kultúrát, a művészeteket, a tudományokat, a vallást és a filozófiát foglalja magában, hanem az anyagi kultúrát, a körülöttünk lévő tárgyi világot is. Az építészet és az étkezési szokások, eszközök és találmányok ugyanúgy részét képezik minden kultúrának szerinte, mint a családi struktúrák, a szabályok, normák és törvények, valamint a társadalom politikai szervezete. Ha Horn szerint jellemezni akarunk egy kultúrát, vagy összehasonlítjuk egy másikkal, akkor mindezeket az elemeket figyelembe kell vennünk. Ahogy Horn összefoglaló néven illeti a felsoroltakat: mindez a kollektív bölcsesség és tudás.

Goody értelmezésében a hagyomány egy generációk közötti kommunikációs, átadási folyamat, amely magában foglalja a folytonosság fogalmát, abban az esetben is, ha csupán egyetlen generáción keresztül történik. Emellett Goody a szóbeliség és írásbeliség fogalmaival összefüggésben értelmezi a hagyomány fogalmát. Véleménye szerint napjainkban a kommunikációs eszközöknek inkább kumulatív, módosító, mint helyettesítő szerepe van a szóbeli csatornához képest. Az irodalmi vagy írott hagyomány (regény, novella, szimfónia stb.) és a szóbeli hagyomány (népmesék, legendák, dalok, közmondások stb.) ellentétpárja az írásbeliség és a szóbeli hagyományozás közötti különbséggel ragadható meg. Míg az előbbi minden esetben kizárólag írott formában marad fenn, addig a szóbeli hagyomány már vegyessé vált abban az értelemben, hogy legtöbb elemét lejegyezték és közreadták. A zsidó és keresztény hagyomány írott formában való örökítése évszázadok óta létező folyamat, a népi kultúra alkotásainak közreadása jóval későbbi kezdeményezéseknek köszönhető. (Goody, 2000:12-13)

Goody a kultúrák művészi és egyéb szóbeli producióit összehasonlítja az írott csatornákat különböző módon és különböző kontextusokban használó társadalmakkal. Ez a bináris felosztás, amely az univerzum számos népi és tudományos produktumának különbözőségén alapszik, a kommunikációs eszközök változásai szempontjából vizsgálható. A különbségek vagy változások egyes aspektusai a humán tudományok és egy-egy népcsoport zsenialitásának tulajdoníthatók, és kapcsolódnak a kommunikációs eszközök és módok különbségeihez, illetve változásaihoz, abban az esetben, ha a hagyományosat a modernnel szembe állítjuk. Következésképpen a modern társadalmak szájhagyománya, amely Goody szerint kiegészíti az írott hagyományt, nem tekinthető azonosnak egy írás nélküli társadalom szájhagyományával. Utóbbinak ugyanis feltétele a nemzedékek közötti kulturális átvitel, átörökítés felelőssége. E különbségek kapcsán Goody visszatekint arra a korszakra, amikor Európában intenzíven egymás mellett létezett az írott és íratlan hagyomány: a kávéházi dalok és a tündérmesék a populáris kultúra részét képezték, amelyet nyomtatott románcok és egyéb művek egészítettek ki. Utóbbiak a magas kultúra irodalmi alapú megnyilvánulásaihoz kapcsolódtak, amelyek rendszerint a városokból származtak. Bár a falusi vagy népi kultúra ezen aspektusai formálisan kapcsolódhattak az írástudatlan társadalmak producióihoz, mind szerepük, mind tartalmuk egyértelműen fontos változásokon ment keresztül. A mai társadalomban szerepük már alárendelt az írott eredetűekhez képest. (Goody, 2000:22)

Karl Popper véleménye szerint teljesen sosem szabadulhatunk ki a hagyomány kötelékéből, mivel az szabályok és normák formájában foglalják keretbe életünket, ezzel rendet teremt körülöttünk. Popper szerint kétféle viszonyulás lehetséges a hagyományokkal szemben. Az egyik az, hogy kritikátlanul elfogadjuk egy hagyományt, gyakran anélkül, hogy tudatában lennénk. Sok esetben ilyenkor nem is vesszük észre, hogy egy hagyománnyal állunk szemben. Minden nap több száz dolgot teszünk olyan hagyományok hatása alatt, amelyek nem tudatosulnak bennünk. A másik lehetőség a kritikai attitűd, amely tudatos és elfogadást vagy elutasítást, esetleg kompromisszumot eredményezhet, ezzel együtt a hagyomány átalakítását. Végző soron a hagyományok olyan alapköveknek tekinthetők, melyek segíthetnek tájékozódni a társadalom világában. (Popper, 2002 122-123) Popper a tudományos hagyomány fogalmával kapcsolatban is felvet néhány fontos kérdést. E fogalmat összeveti a hétköznapi hagyománnyal, mégpedig az ókori gondolkodók azon kísérleteitől kezdődően, mikor megpróbálták tudományos magyarázatot adni a

természeti jelenségek okaira, ezzel szembe helyezkedtek a generációról generációra öröklődő mítoszokkal, és megalapozták a racionalista hagyomány kialakulását. A korábbi gyakorlattal ellentétben nem apró változtatásokat tettek a korábbi hiedelmek rendszerében, hanem teljesen új hagyományokat hoztak létre. Ezzel a jelenséggel összefüggésben Popper megalkot egy fogalompárt: az *elsőrendű* (first-order tradition) és a *másodrendű hagyomány* (second-order tradition) fogalmait. Kezdetben csak az elsőrendű hagyományok léteztek, melyek nemzedékről nemzedékre szálltak. A másodrendű hagyomány alapja a kritikai attitűd, a tudományos innováció. A kritika nyomása alatt a korábbi mítoszok kénytelenek alkalmazkodni ahhoz a feladathoz, hogy megfelelő és részletesebb képet adjanak arról a világról, amelyben élünk. (Popper, 2002 127)

A Popper által meghatározott első- és másodrendű hagyomány több évszázados múltja mellett tekinthetjük úgy is, hogy jelen évezredben egy harmadrendű hagyomány van kibontakozóban, a technológia hagyománya. Eriksen (2001. 13) szerint az elektronikus kommunikáció korában a hagyományok szerepe új formát ölt. A szóbeli hagyományt átveszik és fölerősítik az elektronikus tömegkommunikáció, az új, másodlagos szóbeliség közegei. A hagyományok jelentősége megváltozott akkor is, amikor az elsődlegesen szóbeli kultúráról az írás és könyvnyomtatás kultúrájára való áttérés megtörtént. További változást jelentett az írásbeliségről a telefon, rádió, televízió, hang- és videoszalagok elektronikus technológiai által hordozott másodlagos szóbeliségre való váltás, majd az elektronikus kommunikáció. Ennek ellenére Eriksen szerint az írásbeliség a másodlagos szóbeliség korszakában is változatlanul megőrzi uralkodó helyzetét. Hasonlóan vélekedik Walter Ong is, aki szerint az új szóbeliség hasonlóságokat mutat a régivel, részvételi misztikumában, a közösségi érzés erősítésében, a jelen pillanatra történő összpontosításában, még az állandó fordulatok használatában is. Lényegét tekintve azonban megfontoltabb és tudatosabb szóbeliség, amely az írás és a nyomtatás használatán alapul. (Ong, 2002. 136)

Ong (2002) elmélete szerint a szóbeli kultúra narratívái a jelenre koncentrálnak, a tudás átörökítése mellett jelentős normaközvetítő szerepük is van. Ong Eric Havelock gondolatmenetét viszi tovább, aki szerint a szóbeli kultúrák tapasztalatai nem elvont, absztrakt fogalmak vagy állítások, hanem egyszerű narratívák. Abban az esetben is, ha ezek lejegyzésre kerülnek, az elmúlt korszakok ismereteit rögzítik, másrészt pedig az etikai kódex szerepét is betöltik. Havelock elméletének másik sarkalatos pontja, hogy a hagyomány változatlanságát emeli ki. Ugyan a tudásmegőrző szerepére helyezi a hangsúlyt, de egyben a hagyományos múlttudat fiktív voltára is utal. Mint kiemeli, a jelenkori hagyomány felöleli a múltat, és feltehetően a jövőt is, ezzel három korszak azonos ismeretanyagát őrzik. (Havelock, 1986. 58)

A múlt-jelen-jövő hármassága a hagyományban

A hagyomány fogalmával foglalkozó szakirodalom kezdetben a múlt és a jelen összefüggéseire fókuszált, abban az értelemben, hogy a múlt emlékeinek megőrzése a jelenben domináns szerepet játszik a fogalom meghatározásában. Jelen évezredben a digitalizáció globális változásaival összefüggésben vizsgálat tárgyát képezik azok a tényezők is, amelyek a szóbeli hagyománytól, az írottól át az elektronikus információcsere hatásaira vonatkoznak. Ahogy Nyíri (1992) előrevetíti, a kommunikációs technológiának ezek a kultúrtörténetünket formáló fordulatai gyökeresen megváltoztatják az ember és a kultúra kapcsolatát, a hagyomány szerepét és fogalmi reprezentációját. Nyíri szerint, bár a hagyományok követése és továbbadása

a modern társadalomban is fontos szerepet játszik, ez a szerep gyökeresen különbözik a premodern társadalmakban betöltött szereptől. Nyíri hangsúlyozza, hogy az audiovizuális kommunikáció terjedése szétrombolja a helyi közösségeket és helyi hagyományokat, mégis fönnttarthatja, sőt visszahozhatja a hagyományosságának bizonyos jellegzetes kognitív képleteit, hiszen a digitálisan rendelkezésre álló szöveget könnyen átírhatjuk, sajátunkként felhasználhatjuk. Emellett különféle hálózatokhoz is kapcsolódhatunk. Közben olyan minták, különösen nyelvi viselkedésminták, sőt gondolkodásminták jönnek létre, amelyek jelentősen eltérnek az írógép vagy a könyvnyomtatás által teremtett mintáktól. A nyomtatott könyv vagy cikk befejezett termék. Utalhatunk rá, előkereshetjük, olvashatjuk, gondolkozhatunk rajta, kritizálhatjuk. Ezzel szemben a szövegszerkesztő képernyőjén megjelenő szöveg arra vár, hogy átírják, javítsák, kiegészítsék. (Nyíri, 1995. 13)

E gondolatmenetnek fontos aspektusa, hogy amint az elektronikus szöveget megváltoztatjuk, az eredeti szövegezés általában nyom nélkül eltűnik. A szövegszerkesztőben tárolt szövegek nem viselik magukon történelmünk emlékeit, kortalanok, nincsen önálló időbeli létezésük. Michael Heim szerint digitális közegben a fogalmazás közvetlensége a beszéd közvetlenségéhez hasonlatos. A szövegszerkesztés bizonyos értelemben emlékeztet a szájhagyományos kultúrára, visszahoz bizonyos jellemzőket abból. (Heim, 1999. 154, 209) A szövegszerkesztő segítségével történő fogalmazás panelekből való építkezésre sarkall, az író hajlani fog arra, hogy állandó formulákat ismétljen, azokat kombinálja, mintegy visszakanyarodván a régi mesemondók szerkesztésmódjához és stílusához. Nyíri Kristóf (1994. 20) szerint is a szövegszerkesztő használata írásbeliség előtti és tipografikus gondolati minták ötvöződése. Az így előálló gondolkodás fragmentált, formulákban mozgó, nélkülözi a látásmód egységességét. Ugyanakkor kész szövegekre támaszkodhat, amelyek nyilván külső-tárgyiasult formában léteznek. Ezek a jellegzetességek fölerősödnek, amikor a szöveget szerkesztő valamely hálózathoz csatlakozik. Az üzenetek stílusa közel áll a beszélt nyelv stílusához, a gyors reagálás bizonyos esetekben nem teszi lehetővé a mérlegelő-reflektáló fogalmazást. Az egyén olyan környezetben ír, amelyben más személyek gondolatai állandóan és aktívan jelen vannak és hatnak egymásra. A munka egyre közösségibb lesz, bizonyos írásbeli alkotások elveszítik az eredetiség és egyéni szerzőség fogalmát. Vagyis az írásbeliség sajátos változáson megy keresztül, melynek eredményeképpen a kollektív tudat egyre inkább olyan közegben testesül meg, mely egyaránt elérhető és aktív is, vagyis értelmezhetjük úgy is ezt a folyamatot, mint egyfajta *másodlagos hagyományosságot*.

Az írásbeliség teremtette új kommunikációs környezetben azonban a ritualizált, ezért mindennemű gondolati reflexió nélkül zajló hagyományozásnak éppen ez az elsődleges szerepe gyengül, majd tűnik el teljes egészében. Az elsődleges hagyományok mindinkább átadják helyüket az írásbeliség keretei között kifejlődő, de már kritikai reflexió tárgyává tehető, felülvizsgálható, esetleg megváltoztatható úgynevezett „peremhagyományoknak”. A hagyományoknak ugyanis az írásbeliség nyelvi és noétikai galaxisában is megvannak a maguk funkciói, például a tanulási folyamatokban, de szerepük korántsem olyan meghatározó, mint az alapvetően szóbeli ismeretátadáson alapuló kultúrák körében. (Szécsi, 2021a. 6-7; Szécsi, 2021b. 461)

Valamennyi idézett szerző megerősíti, hogy napjainkban az internet válik a hagyományos kultúra és a kulturális örökség újabb hordozójává és közterévé. A hagyományok továbbadásában pedig a kollektív memória helyébe a digitális memória lép. Korunk változásait összességében tehát a digitális-technikai, a demográfiai-társadalmi és a gazdasági folyamatok alakulása egyaránt befolyásolja. Mindezek eredményeként a hagyományőrző és -átadó közösségek megbomlottak, a fiatal és idős generációk sok esetben földrajzilag távol kerültek egymástól, ugyanakkor a világháló segítségével könnyebbé is vált a generációk közötti információ-csere. A hagyományok átadásában a személyes kontaktus, és általában a kapcsolattartás lehetőségeinek átrendeződése figyelhető meg.

Irodalom

- Bausinger, H. (1969). *Kritik der Tradition. Anmerkungen zur Situation der Volkskunde. Zeitschrift für Volkskunde, 65(2), 232-250.*
- Birket-Smith, K. (1969). *A kultúra ösvényei.* Gondolat Kiadó, Budapest
- Boas, F. (1975). *Népek, nyelvek, kultúrák.* Válogatott írások, Budapest.
- Edelényi, A. (2009). *Népi kultúra.* Budapest
- Eriksen, T. H. (2001). *Tyranny of the Moment. Fast and Slow Time in the Information Age.* Pluto Press, London
- Erixon, Sigurd (1944). Európai etnológia. *Ethnographia, (55), 1-17.*
- Flaherty, R. P. (2016). *Margaret Mead, Prefigurative Culture, and the Digital Generation.* <https://www.linkedin.com/pulse/margaret-mead-prefigurative-culture-digital-robert-flaherty/>
- Foley, J. M. (2012). *Oral Tradition and the Internet. Pathways of the Mind.* University of Illinois Press.
- Goody, J. (2000). *The Power of the Written Tradition.* Smithsonian Institution Press, Washington-London.
- Gyáni, G. (2001). Kanonizálható-e ma a hagyomány? *Heti Válasz, 2001. december 1. 78-80.*
- Havelock, E. (1986). *The Muse Learns to Write. Reflections on Orality and Literacy from Antiquity to the Present.* Yale University Press. New Haven.
- Heim, M. (1999). *Electric Language. A Philosophical Study of Word Processing.* Yale University Press, New Haven.
- Hofer, T. (1987). Előszó In: Hofer, T., & Niedermüller, P. (eds.) *Hagyomány és hagyományalkotás.* Tanulmánygyűjtemény, Budapest. 7-14.
- Horn, P. (2011). Foundations and Characteristics of Culture. *Culture, Civilization a Human Society, (1).*
- Istvánovits, M. (1979). Hagyomány. In Ortutay, Gy. (ed.) *Magyar Néprajzi Lexikon 2.* Budapest. 393.
- Lévi-Strauss, C. (1979). *Szomorú trópusok.* Európa Könyvkiadó, Budapest

- Lotman, J. M. (1973). *Szöveg – modell – típus*. Budapest
- Mead, M. (1967). *Male and Female. A Study of the Sexes in a Changing World*. New York.
- Mead, M. (1970). *Culture and Commitment. A Study of the Generation Gap*. Garden City, N.Y. Natural History Press/Doubleday.
- Newman, Sally-Hatton-Yeo, Alan (2008). Intergenerational Learning and the Contributions of Older People. *Ageing Horizons*. Issue No. 8. Oxford Institute of Ageing. 31–39.
- Nyíri, C. J. (1995). Tradition. *Proceedings of an international research workshop at IFK*. Vienna.
- Nyíri, K. (1992). *Tradition and individuality. Philosophical essays*. „Synthese Library”. Dordrecht, Kluwer.
- Nyíri, K. (1994). *A hagyomány filozófiája*. (The Philosophy of Tradition). Lukács Archivum- T.Twins, Budapest <http://mek.oszk.hu/09800/09808/09808.htm>
- Ong, W. J. (2002). *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. London-NewYork.
- Paládi-Kovács, A. (2011). A néprajztudomány tárgya, tagozódás, időszemlélete és módszerei. Hagyomány, hagyományozódás, szájhagyomány. In. Paládi-Kovács A.(ed.) *Magyar néprajz, 1* 1.1. Budapest. 30-32.
- Péntek, J. (1987). Előszó. In. Bíró, Z., Gagy, J., & Péntek, J. (eds.) *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklórizmus köréből*. Bukarest. 5-13.
- Popper, K. R. (2002). *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge (Routledge Classics)* Routledge Publisher, Newyork-London. 120-135.
- Shils, E. (1981). *Tradition*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Shils, E. (1987). A hagyomány. In. Hofer, T., & Niedermüller, P. (eds.) *Hagyomány és hagyományalkotás*. Budapest. 15-66.
- Szécsi, G. (2021a). Képi jelentés, nyelv és hagyomány. *Kultúratudományi Szemle*, 3(1), 4-23.
- Szécsi, G. (2021b). Pictorial meaning, language, tradition. notes on image semantic analyses by Kristóf Nyíri. *Studies in East European Thought*, 73(4), 459-473.
- Szilágyi, M. (1999). *Paraszti hagyomány és kényszermodernizáció. Közelítések a néprajzi változásvizsgálathoz*. Budapest.
- Tylor, E. B. (1871). *Primitive Culture. Researches into the Development of mythology, Philosophy, Religion*. Art and Custom. London.